

a v Krakove až v januári ďalšieho roku. A až o niekoľko mesiacov neskôr na území spätých získaných krajov. Toto obdobie sa končí v posledných mesiacoch roku 1948.

Tretie obdobie sa začalo IV. zjazdom Zväzu poľských spisovateľov v Štetíne v januári roku 1949. Na zjazde sa formuloval program socialistického realizmu v literatúre a prijal sa ako základný model, podľa ktorého sa odvíjajú literatúra. Koniec tohto obdobia pripadá na rok 1956. Tento rok vo svojej prvej polovici priniesol XX. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu a pre medzinárodné robotnícke hnutie jeho významné dôsledky, ktoré rozhodujúcim spôsobom vplyvali aj na smer rozvoja literatúry, a v druhom polroku – VIII. plénum Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany. V jeho uzneseniach kotvili tiež predpoklady, určujúce šance literatúry odlišné od predchádzajúceho obdobia.

Ďalšie, štvrté obdobie trvá od roku 1956 až do dneška. Je to vyše dvadsať rokov, stále však nevidno výraznejšie vnútorné predely. Vari až neskoršie, z väčšej časovej perspektívy, vystúpia výraznejšie. Zatiaľ sa ako osobitá, úvodná časť tohto obdobia prejavili roky 1956–1960, v ktorých dominovala v rozličných formách, v rozličnej miere a v rozličných smeroch vedená revízia hodnotenia predchádzajúceho obdobia.

II. VOJNOVÉ ROKY

Poľská literatúra rokov vojny a okupácie sa rozvíjala v emigrácii a doma. V dôsledkoch vojny sa mnoho spisovateľov ocitlo mimo hraníc vlasti. Niektorých tam zastihlo vypuknutie vojny, mnohí museli utiecť pred nepriateľom, iní ostali v zahraničí vzhľadom na politické riešenie, ktoré rozhodlo o pripojení západnej Ukrajiny, Bieloruska a Litvy do ZSSR. A tak časť poľských spisovateľov zostala na území Sovietskeho zväzu. Vydávali tam (najprv vo Lvove, potom v Kujbyševu a napokon v Moskve) literárno-spoločenský mesačník *Nowe Widnokreği* (Nové obzory) za redakcie Wandy Wasilewskej (1905–1964). K spolupracovníkom časopisu patrili Jerzy Borejsza, Tadeusz Boy-Żeleński, Janina Broniewska, Halina Górska, Mieczysław Jastrum, Karol Kurjulk, Jerzy Putrament, Adam Wazyk a Władysław Broniewski. V časopise *Nowe Widnokreği* sa zjavili básne Broniewského písané na jeseň roku 1939 s trpkým vedomím porážky, ktorú utrpel poľský národ. Medzi nimi bola aj báseň *Żołnierz Połski* (Poľský vojak) s pamätnými slovami a obrazmi:

*Vojak zo zajatia nemeckého
ide domov, smutná hlava jeho.*

*Dunia cesty, tiahnu cudzie vojská
a nad nimi zlatá jeseň poľská.**

* *Báseň Poľský vojak* preložil Vlastimil Kovařík vo výbere *Červený kalich*.

Začala sa rodit nová, do dvadsiateho storočia zasaďená verzia poľského pútnika-tuláka, smerujúceho z rozličných strán, rozličnými cestami do svojej vlasti, priam tak, ako to bolo po novembrovom povstaní v romantickom období. V básni, písanej roku 1940, Broniewski vraví:

*Bo pútnikov som dnes rovesník,
po stopách vyhnancov kráčam vpred
a musím doniesť bremná piesni
k druhému brehu mojich liet.
(List z väzenia)*

Tón plný zármutku, vyvolaný trpkosťou utrpenej porážky v septembrovej kampani, mení sa rýchlo na energiu, silu a radosť vo chvíli, keď básnik, vstupiac do poľskej armády na Východe, počul „v hrsti pušku takú, čo v boji nesklame“.

V auguste roku 1942 prešiel Broniewski ako vojak poľskej armády cez Irán do Iraku. Po odchode z vojska sa zdržoval v Palestíne do roku 1945. Tam vyšla aj zbierka jeho básni *Bagner na broń* (Bodák vztýčí) a tam vznikli aj básne, ktoré sa dostali do zbierky *Drzewo rozpaczające* (Strom zúfalstva), vydané roku 1945 v Londýne. Zážitky vojaka, spomienky na domovinu, ku ktorej viedie cesta cez vojenské činy, spomienky na zábery z poľskej prírody, myšlienky na rozborení Varšavu – to sú hlavné motívy a emócie Broniewského básni, ktoré vznikli na Blízkom východe. V neskorších básňach, zo Stromu zúfalstva sa ozyva obava o najbližších, vedomie o vojnovom ničení v Poľsku, a predovšetkým nostalgia za vlasťou.

V Sovietskom zväze za vojny vznikali básne *Adama Wazyka*, (1905–1983) ktoré sa dostali do zbierky *Serce granatu* (Srdce granátu, Moskva 1943, rozšírené vydanie Lublin 1944). Svedčia o zásadnej zmene estetickéj orientácie básnika, ktorý vyrastal v okruhu medzivojnovej poetickej avantgardy. Zmenili sa témy, motívy, emócie a prvky, týkajúce sa veršovej formy. Spomienka na zabývaný vo vojne, pocit pomsty, túžba po odвете na nepriateľovi; obrazy reflektorov, diel, tankov, mažiarov, poľných kuchýň; spomienka na miesta, kde sa prelievala krv poľského vojaka – to sú motívy, pre ktoré sa básnik vzdialil od tradícií svojej básnickej mladosti, hoci sa nevzdával bez melancholického žiaľu:

*Tiež som bol kedys' žonglerom
v prísnom hľadani disciplíny,
strácal som roky, slová, city,
k žonglérstvu žiaľ mój obdiv citi,
k vrtkositi dečka i dievčiny
v ich ovládaní skvelom.*

Wazykova poézia z vojnových rokov ukazuje morálny otras poľskej literatúry, ktorý bol výsledkom konfrontácie jej predvojnových zánimov s historickou skutočnosťou, ktorú surovo nanútila vojna. Básnik sa rozchádzal s krajinou fantázie, rozprávkou, voľnosťou, slovného žonglér-

stva, so svetom relativizmu, a ako sa ukázalo, iluzórnej slobody; s poézou dôverujúcou iba vlastným umeleckým zákonom. Túto krajinu nazval básnik Inkipo a vzdalil sa z nej slovami:

(...) *Zbohom,
mesto, ktoré chváli mystifikatori!
Ja tiež som dávno chodil medzi nich,
lež som tu, blabot moj, rozhyzol, otvoril
napolo, skrivaný, stuchnutý, jak vnútro orecha,
čo vyschol. Ak sa na mňa niekto spýta v Inkipo,
povedzte pravdu mu: vari nás navždy zanechal!*
(Rozlúčka s Inkipom)

V radoch Červenej armády bol za vojny **Lucjan Szenwald** (1909–1944). Bojoval na juhozápadnom fronte, v rokoch 1942–1943 žil v Novosibirsku a po utvorení I. pešej Košciuzkovej divízie sa stal jej vojacom, ktronikárom, zúčastňoval sa na frontových bojoch. V básnickom cykle *Z ziemi gościmnej do Polski* (Z pohostinnej krajiny do Polska) vyjadrił city vojaka bojujúceho na fronte, vniesol do básne prvky frontového humoru, vydal pamätne svedectvo básnika-komunistu o zlom, pretože na sociálnej nespravodlivosti stojacom predseptembrovom Poľsku, ale súčasne vyjadrił presvedčenie o pevných spojivách, ktoré združujú všetkých Poľakov, roztrúsených po mnohých krajinách:

*Bratral! rozsiati po celej planete,
čo ste si z ohňa hlavy zachránili,
verim, že aj vy do Polska priđete,
by sme ho spolu šťastne obnovili.
Verim, že vám, nám, i tým v domovine
bysme jasný deň, keď búrka pomine.
(Poľiakom za hranicami)*

Szenwald bol vždy stupencom tradície v literárnej forme, bol autorom známej formuly „nové víno v starých sudoch“, používal tradičnú veršovú stavbu, vo svojich rétorických básňach rád používal oktavu, nadväzujúc na Slovackeho romantickú strofu, tvoril formu ódy, balady, elegie, piesne, básnického listu, akým je napríklad *List Julianovi Tuwimovi v Amerike*. Jeho poslednou básňou bola *Varšava, vízia horiaceho*, ale nevzdávajúceho sa hlavného mesta, v ktorom „falošný signál zápas vyvolal“. Nebolo mu však dožičené, aby spolu so svojím oddielom vtrhol do oslobodenej Varšavy. Zahynul pri automobilovej nehode pri Kurove 22. augusta roku 1944.

Julian Tuwim sa v septembri 1939 dostal do Rumunska, neskôr cez Juhoslaviu prešiel do Talianska a Francúzska, odšiel do Brazílie a napokon do Spojených štátov. V Paríži vzniklo niekoľko jeho básní, ktoré sa neskoršie dostali do zbierky *Z wierszy ocalalych* (Zo zachránených básní). To sú prvé, roku 1939 napísané básnikove reakcie na septembrovú porážku, na vyhnanie z krajiny, na zvesti o hroboch a ruinách vo vlasti.

V Rio de Janeiro a v New Yorku v rokoch 1940–1944 písal digresívnu poému *Kwiaty Polskie* (Poľské kvety). Prihlásil sa k znamenitej tradícii, k romantizmu. Jeho poéma obsahuje narážky na Pána Tadeáša, využíva tiež model Beniovskeho, ktorému sa chce vyrovnat a časť sa mu to dari vďaka ľahkosti pera, ohýbnosti vety, vynikajúcejmu rozvíjaniu myšlienok, vďaka náladovosti a obratnosti, humoru i vtipu; jeho inšpirátorom je Slowacki a Puškin ako autor Eugena Oregina, ktorého Tuwim znamenite preložil.

Cez Rumunsko do Portugalska a do Francúzska, potom do Anglicka odišľa na útek pred okupantom aj Maria Pawlikowska-Jasnorzewska. Vznikli tam básne a básnická próza, známe ako *Ostatnie uworty* (Posledné diela. Zozbieral ich a na vydanie pripravil T. Terlecki v Londýne.) Vyšli aj zbierky *Róża a lasy ptonqce* (Ruža a horiace lesy) a *Golda ofiarny* (Obetný holiub). Poetkino objasňovanie genézy a charakteru vojny, na ktoré sa podobrala v básnickej próze, je natívne. Živšími fragmentami týchto básní sú iba obrázky z opusteného Krakova.

Antoni Slonimski časy vojny spočiatku trávil v Paríži, neskoršie v Londýne, kde spolupracoval s dennikom Robotnik Polski a redigoval mesiacník Nowa Polska (1942–1946). V Londýne, vo vojnových rokoch, vyšlo niekoľko vydaní jeho básnickej zbierky pod názvom *Alarm*, básen *Popiół i wiatr* (Popol a vietor), ako aj *Wybór poezji*. Titulným výtvorom prvej zbierky je chýrna básen, spopularizovaná v okupovanej Varšave francúzskym rozhlasom, venovaná bombardovaniu hlavného mesta roku 1939. Varšave, spomienke na ňu, utrpeniu pri myšlienke, na jej ničenie, je venovaný v podstate každý verš zbierky, plnej nepokojna nad tým, čo sa deje v Poľsku i v Poľskom. V prvom vydaní sa táto zbierka končila *Pozdawanom Władysławowi Broniewskému*. Jej posledná strofa znie:

*Tvoje to bude dielo a tebe podobných,
že z ruin zdvihne sa vlast naša ubitá,
že na ruinach Varšavy, spaleniškach smutných
náš Londýn vašu Moskvu po poľsky privíta.*

O Varšave básnikovho detstva a mladosti hovorila citovosťou a spomienkami preniknutá básen Popol a vietor.

Londýnske verše Slonimského pripomínajú vlasteneckú lyriku Veľkej emigrácie, tým skôr, že majú rovnakú verzifikačnú formu. Obava o Poľsko, citivosť za vlasťou, smútok prejavovaný spoluvyhnancom, idea zbratrania národov v spoločnom nešťastí, myšlienka o bratstve Poľakov s Rusmi — to sú hlavné tematické a ideové dominanty básní, medzi ktorými boli neskôr veľmi populárne: *Pieseń o Januszowi Korczakowi, Ahawer, Bratom emigrantom, Modlitba za slovo, Ten je z mojej vlasti*.

Jana Lechońa vojna zastihla v Paríži, kde bol radcom na poľskom vyslanectve. Roku 1940 predniesol cyklus prednášok o poľskej literatúre na Poľskej univerzite v Paríži; zorganizoval ho Oskar Halecki. Po porážke Francúzska spolu s Tuwimom sa Lechoń vydal cez Portugalsko a Francúzske do Spojených štátov, kde v rokoch 1943–1946 redigoval

(s Kazimierzom Wierzyńskym a Józefom Wirtlinom) Tygodnik Polski. V rokoch vojny vydal dve zbierky poézie: *Lutnia po Bekwaraku* (Londýn 1942) a *Aria z kurantem* (New York 1945). Do prvej zbierky sa dostalo veľa básní, napsaných ešte pred vojnou, ale boli tam už aj práce – básnické ozveny vojnových udalostí. Spomedzi nich *Pieseň o Stefanovi Szarzyńskom*, apoteóza bojujúcej Varšavy a človeka, ktorý – porovnávaný tu s hrdinami Mickiewiczovej básne Ordonova reduta – viedol boj hlavného mesta, ako aj plná trpkých slov, napísaná po kapitulácii Francuzka – *Rozlička s Marsellaisou*.

V básňach zobrazených v Árii s kurantom prevládajú city vedúce k bojujúcejmu a porazenému Polsku. Chýry a predstavy o bojujúcej vlasti sa tu komponujú do stereotypu z rodu romantickej poézie a dramatickej tvorby Wyspiańského. A tak sa tu hrdinovia septembra 1939 zjavujú ako dedičia kňaza Jozefa, postavy z Grotgerových obrázkov, Mickiewiczovho Komrada, poľských povstalcov z Varšavianky. Sú ďalším stelesnením mytu vojaka-tuláka-pútnika a Monte Casino pripomína Somosierru.

Ako živý obraz i živé slová, vymanujúce sa z vychodených stereotypov, vyrývajú sa do pamäti scény, v ktorých bezohý vojak stretol pomäteneho Knižníma, „pozrel naňho a zašepkal: ale si poriadne doriadený!“ (*Knižník a vojak*), alebo keď zbor v divadle v Lazienkach na Ostrove volá: „Nech sú prekliati všetci tí, čo Polsku odmietli zbraňe!“ (*Divadlo na Ostrove*).

Podobné citové tóny a motívy sa zjavujú v básňach Kazimierza Wierzyńského, zobrazených v zbierke *Ziemia – Włczyca* (Zem – vlčica, Londýn 1941) a *Róža wiatrów* (Veterná ružica, New York 1941). Vznikli v prvom období vojny vo Francúzsku a v Spojených štátoch. Opekujú motívy putovania, túlčstva, cdivosti za rodným domovom (napríklad básne *Sejna*, *Pútnikom roku 1940*, *Motto*, *List z Pensylvánie*). Jedna z básní zvlášť vyniká osobitnou silou vyjadrenej tragédie a zúfalstva Poliakov v cudzine v rokoch druhej svetovej vojny:

*Za siedmym kruhom pekla, za siedmym trápenním,
čo žiadnym ľudským slovom vyslovit sa nedá
a žiaden krik, ni ston sa odiaľ nevydanie,
tam stojí naše temno: zúfalstvo a bieda,
sta prizrak kamenný pozerá bezradne
na osud ľudský a na budúcnosť nemú:
Počuješ? Kto si ozval sa, tam žije na dne
a kostami mŕtvych zaklopkal na stenu.*

Po septembrovej kampani, na ktorej sa zúčastnili so zbraňou v ruke, cez Maďarsko, Juhošľavu a Turecko došiel do Palestíny futuristický básnik **Stanisław Młodziejewicz**, (1895–1959). Začal slúžiť v brigáde karpatských strelcov a od novembra roku 1942 sa usadil v Londýne. Hoci autor básní písaných v tom čase mal ako futurista celkom iný umelecký rodokmeň než už charakterizovaní básnici, predsa sa v nich ozývajú podobné tóny, city a myšlienky, tiež vyjadrené v stereotypy, ktorý mu dala romantická tradícia.

Poézia uvedených autorov vniesla nostalgický prúd do poľskej emigračnej literatúry v rokoch druhej svetovej vojny. Spomedzi diel písaných prózou onou nostalgiou sú s týmto prúdom spríbuzené *Klucze* (Kľúče) Marie Kuncewiczovej (nar. 1899), ktorá v tom čase žila v Anglicku, viedla tam poľský PEN-Club a roku 1943 vydala v Londýne knihu, ktorá je akoby denníkom z prých rokov vojny.

Próza energického, bojovného vojenského tónu vznikala v blízkosti frontových udalostí, vojnových operácií, blízko ozbrojeného boja, ktorý často viedli jej autori striedavo s literárnou činnosťou. Tak to bolo v prípade **Ksaweryho Pruszyńského** (1907–1950). Zúčastnil sa totiž na nórskej výprave a opísal ju v knihe *Droga wiodła przez Narvik* (Cesta viedla cez Narvik, Londýn 1941). V poviedkach z cyklu *Trzyznacie opowieści* (Trinást poviedok) predstavil zážitky poľského vojaka, nadávajúce taktu na batalistickú sienkiewiczovskú tradíciu. Kniha o nórskej kampani má charakter reportáže a publicistiky, dotýka sa politických problémov emigrácie, poviedky sa však rozvíjajú štýlom vojenskej besedy, v ktorej hrubosť a humor niekedy susedí s autentickým pátosom zážitkov jednoduchého vojaka.

Janusz Meissner (1901–1978), ktorý počas pobytu v Anglicku slúžil v spojeneckom letectve, napísal dva romány venované zážitkom bojujúcich poľských letcov: *Żalho Genowefy* (Genovefino žňadlo, Edinburgh 1943) a *L – jak Lucy* (L – ako Lucia, Edinburgh 1945). Účasť poľských letcov na vzdúšnej bitke o Anglicko opísal aj **Arkaady Fiedler** (nar. 1894) v knihe *Dywizjon 303* (Londýn 1943) a prírody poľských námorníkov v námorných konvojoch v zbierke *Dziękuję ci, kapitanie* (Dakujem ti, kapitán, Londýn 1944). Z práce vojnového korešpondenta, sprejádzajúceho poľské oddiely v Taliansku, vznikla trojzväzková panoramatická reportáž širokého zábberu *Biwa o Monte Cassino* (Rím 1945–1947) od **Melchiora Wańkowi** (1892–1974).

Tieto knihy vychádzali po vojne v Poľsku v mnohých vydaniach, všetci ich prijímali s veľkým záujmom, najmä preto, že obsahovali informácie o bojoch poľského vojaka na rozličných frontoch druhej svetovej vojny.

Vypuknutie vojny a potom vyše päťročná nemecká okupácia priniesli poľskej kultúre, literatúre a umeniu mimoriadne ťažké existenčné podmienky. Okupant sledil a ničil všetky prejavy duchovnej samostatnosti poľského národa, ktorý aj napriek septembrovej porážke ani na chvíľu nezložil zbraň. Nemecké okupácie úradu zatvorili poľské školy, divadlá, múzeá, knižnice. Avšak duchovné úrady zatvorili národa nevyhasol. Iba zišiel do podzemia. Súbežne s konšpiračným ozbrojeným bojom sa rozvíjala kultúrna a literárna konšpiračná činnosť. Vznikli podzemné univerzity, široko sa rozvinulo tajné vyučovanie na úrovni strednej školy. Rozvíjalo sa konšpiračné hnutie časopisov, pracovali tajné vydavateľstvá. Viedli sa diskusie a spory o zjavujúcich sa ilegálnych zbierkach poézie a prózy.

Formoval sa aj program budúcej povojnovej poľskej literatúry. Konali sa autorské stretnutia, organizovali sa literárne konkurzy, diskusie o najvhodnejšiu voľbu literárnej tradície, ba aj polemiky o problémoch metafory a o spôsobe literárneho zobrazovania. Všetky

formy duchovného národného života okupant zakázal. Ich prezradenie hrozilo najvyšším trestom, trestom smrti, rovnako ako v prípade akýchkoľvek prestúpení okupačných zákazov. A predsa na území okupovaného Poľska tajne vychádzal najväčší počet ilegálnych časopisov spomedzi krajín okupovanej Európy. Vznikli vynikajúce literárne diela, známe z neskorších povojnových vydání, niekedy tlačené v konšpiračných publikáciách. Poľská literatúra vo vlasti ani na chvíľu neprestala jestvovať.

V prvých septembrových dňoch, v dňoch bombardovania Varšavy, vznikla básneň Kazimierza Wierzyńskiego *Zostij, duch noci*. Dostala sa neskôršie do zbierky *Zem – vlička*, vydanej v Londýne r. 1941. V okupovanej Varšave ju uverejnili konšpiračný časopis Poľsko žije už v januári roku 1940. Básneň vyzývala do boja, hovorila o jeho nevyhnutnosti i o víťazstve. Povzbudzovala do práce:

*Do posledného dňa,
do noci poslednej,
nad rozumu, nad city,
nad všetky mohly.*

V septembri roku 1940 sa zjaviť *Wiersze* Jana Syruccia, vydané rozmožnením v 46 exemplároch. Pod týmto pseudonymom sa ukryl Czesław Miłosz, ktorý od augusta roku 1940 až do konca vojny žil vo Varšave a spolupracoval s ilegálnou tlačou. Pisal básne – prvé básnické dokumenty o nových myšlienkach človeka vsoteného do vojny, divajúceho sa na poseptembrové ruiny Varšavy, na vojnový obraz poľskej krajiny. Boli to básne (*Mesto, Rieka, Kniha zo zručaní, Rovina, Pri bládní, Cesta, Vianočná rozprávka, Ráno, Valček*) plné smútku, vážnosti vo vzťahu k dejinám, valiacim sa cez poľské krajie, hovorili o neodvratnom a nevyhnutnom boji.

Od prvých vojnových rokov popri tragických tónoch vychádzali aj satirické texty, ktoré hľadali spôsob, ako premoť tragizmus a hrôzu v poeie humoru, v komizme, v politickej satire. Rozvíjal sa chytrý varšavský vtip, vysmievať sa z okupanta, z vodcov Tretej ríše. V októbri roku 1940 sa zjaviť ilegálny satirický časopis *Lipa*, ktorý mal podtitul „Vesely časopis vychádzajúci v Poľsku v dňoch hrôzy“. Roku 1943 vyšla konšpiračná antológia humoru *Vojnová anekdota a vtip*, ktorú pripravovala Anna Jachmina a po jej uväznení Marian Ruth-Buczkowski.

Rok 1941 priniesol konšpiračne vydanú Antológiu súčasnej poézie s básňami venovanými v septembri bojujúcej Varšave, pouličným popravam i zážitkom človeka v hitlerovských zajateckých táboroch. Antológia obsahovala medziným aj z nemeckého zajatia poslaní básneň Andrzejka Nowického *Moja vlasť*, a ešte v septembri 1939 napísanú básneň Antoniho Slonimského *Alarm*. Bola v Poľsku veľmi populárna, vždy na Vianoce ju v podaní Ireny Eichlerovej prednášali v poľskom vysielaní francúzskeho rozhlasu. Iniciaťormi a redaktormi antológie boli Jan Janiczek a Stanisław Miłaszewski.

Keď túto antológiu preniesli za hranice, vyšla v druhom vydaní

v Glasgowe a o dva roky neskôr sa zjaviť v angličtine preklade A call from Warsaw. Antology of underground Warsaw poetry.

Roku 1941 vyšla nová antológia – *Pieśń Niepodległa*. Poezia časov vojny. (Slobodná pieseň. Poezia vojnových čas). Pripravil ju Czesław Miłosz za spolupráce Jerzyho Andrzejewského. Priniesla dovedy vo vlasti neznáme básne Slonimského, fragmenty Tuwimových Poľských kvetov, ktoré sa zrodili na druhej pologuľi, ako aj básneň predstaviteľka mladého pokolenia Krysztofa Baczyńskiego, začínajúcu sa slovaní Ó mesto, mesto, Jeruzalem žiatiu.

Koncom roku 1942 sa zjaviť ešte dve konšpiračné básnické antológie: *Wiatr wolności* (Slobodný víťor) a *Słowo prawdy* (Ozajstné slovo). Druhá antológia, ktorej spoluredaktorom bol Jerzy Zagorski a do ktorej napísal úvod Jan Dobraczyński, priniesla aj povestnú básneň Leopolda Staffa *Prvá prechádzka* – poetický dokument o zážitkoch človeka, prezerajúceho si Varšavu zničenú v septembrovej vojne, hľadajúceho prejavy rodiaceho sa života, ako aj motív pre záverečný optimistický tón:

*Prejdú dni ťažké porážky i pádu,
zabudneme raz na rany i škody,
budeme zasa bývať v svojom dome,
privítajú nás naše vlastné schody.*

Roku 1944 vyšiel zväzovec básní *Z očihami* (Z priepasti), venovaný utpeniu a boju poľských židov. Okrem iných obsahoval aj básneň *Mieczysława Jastruna*, (1903–1983) plné spomienok o zločinoch páchaných na židoch. V tejto básni, ako aj v Miłoszovom *Campo di Fiori*, tiež uverejnenom v zbierke, údes lyrického subjektu je umocnený pohľadom na ľahostajnú prírodu, na ľahostajnosť sveta a ľudského davu voči národnej tragédii. Jastrun v zakončené básne *Spomienka* došiel k novému umeleckému programu: od estetizmu, ktorý mu bol pred vojnu taký blízky, od nadšenia pre krásu sveta dospel k reflexii nad ľudským utpením:

*A väčšmi nepriateľská, väčšmi ľahostajná
než tie masové a neľudské hroby
je krásna zeme. A kto v slová krásne
pohrúžil sa ako v neviditeľnú tvár,
toho zvuk čisť, pričisť, priginiari
so zemou zmiešaná krv.*

Zbierka *Z* priepasti bola poetickým výrazom solidarity s hynúcimi a bojujúcimi židmi. Pred jednou z tých básní je venovanie, ktoré by mohlo charakterizovať celú zbierku: „Tým, ktorí mali odvahy, hymnus ten plamený venujeme s nepriateľskou presilou bojujúcim poľským židom vo Varšave. Azda vyplnili iný hrob, nie našu rodnú klenotnicu mártnych obetí, veľkú a čisť.“

Antológiu, predstavujúcu Poľsko v anglickej poézii, vydal konšpiračne Piotr Grzegorzcyk.

Medzi mnohými ilegálnymi časopismi boli aj literárne a spoločensko-kultúrne periodiká. Socialistická mládež vydávala od januára 1942 do roku 1944 časopis *Promienie*. Názov časopisu si zobrala z predvojnového orgánu Zväzu nezávislej socialistickej mládeže, ktorý súčasne nadväzoval na tradíciu Stanislawa Brzozowského, ktorý v románe *Plamene*, vydanom r. 1908, predstavil prostredie ruských revolucionárov a postavil sa proti poľským národnostným predsudkom. Z Brzozowského bolo aj motto, v písané v záhlaví prvého čísla vytláčeneho v máji 1943: „To, čo človek robí, musí pokladať za svoju zodpovednosť; musí prevziať zodpovednosť za všetko, čoho sa zúčastňuje, o čo sa usiluje celým svojim životom, lebo inak sa sám demoralizuje.“ Redaktorom časopisu bol Karol Lipiński, jedným z významnejších spolupracovníkov Jan Strzelecki.

V apríli 1942 vyšlo prvé číslo jedného z najvýznamnejších periodík vydávaných konšpirácie, časopisu *Sztuka i Naród* (Umenie a národ – vychádzal do júla 1944), ktorého patrónom bola právicová politická organizácia – Národná konfederácia. Časopis sústredil hodnotnú a literárne talentovanú časť varšavskej mládeže. Jeho redaktori postupne zahynuli v boji proti okupantom. Boli to: Bronisław Kupeczyński, Wacław Bojarski, Andrzej Trzebiński, Tadeusz Gajcy. Na stránkach tohto časopisu vychádzali literárne diela, kritické články, publicistické materiály. Viedli sa spory o vzťah k literatúre medzivojnového dvadsaťročia, ktorí posudzovali veľmi kriticky, viedli sa polemiky o hodnotení diel, ktoré vznikli za vojny. Popredným kritikom a tvorcom programu tejto skupiny bol Andrzej Trzebiński.

30. septembra roku 1942 vyšlo prvé číslo konšpiračného časopisu (vychádzal do októbra roku 1944), ktorý mal marxistickú orientáciu. Nazýval sa *Przełom* a v podtitule mal označenie „Spoločensko-literárny časopis pokrokového inteligencie“. Redigoval ho Władysław Biegański. Číslo prinieslo poému Mieczysława Jastruna *Sen zimnej noci*; v scenérii nočných Lazieniek pripomínala poľské povstalecké tradície, spájala udalosti novembrovej noci z roku 1830 s nocou Nemcami okupovanej Varšavy, v ktorej jedni „poznajú naspamiat hviezd a kaviar“, a iní „vychádzajú v dľažbu mŕtve zrenice /mená mŕtvych denne opakujú./ krúžia sťa príznaky v tom zaklätom meste“. Bezprostredným komentárom k tomuto dielu a súčasne výrazom vedomia o historickom poslaní časopisu a jeho kolektívu bol úvod do poémy:

Keď pomedzi zrúcaniny hlavného mesta tmolia sa živí ako neuhnané mravce, usilujúce sa zaceliť výlomy vo svojich domoch, keď v kabaretoch a divadielkach ožyva sa smiech tých, čo môžu tancovať aj na hrubej Vlasti – Lazienkach sa noc čo noc schádzali duchovia belvederovcov,⁴⁹ duchovia všetkých, ktorí padli s vierou, že ich telá sú stupňom k slobode. Noc čo noc vbiehajú kadeti do brán Belwedera s výkrikom: Poliaci, do zbrane! Nebo odháza slabý svi mesiaca nad Solcom, silno duní zem od výstrelov Grochowa,⁵⁰ počuť škrípanie kolies v diaľke tiahnutých transportov. Sen duchov sa spleta s príznakmi živých, neviadiacich odohrávajúc sa drámu... Ale raz uvídlia toto opakujúce sa mysterium

všerci. Živí budú počúvať poplašný zvon a výkrik Do zbrane! preleti Aletajani a Novým Svetom – iskra obelne celé Poľsko!

Slová poémy a úvodu k nej prívolaávajú hlavný prúd národnej, dovtedylivej tradície: Mickiewicz, Słowacki, Mochacki, Wyspiański. Posledné slová naznačujú ďalšie ohnisko tohto prúdu, ohnisko, ktoré ešte vo chvíli napísania týchto slov nie je známe, ktoré však vzplanie o dva roky neskoršie vo varšavskom povstaní.

V novembri roku 1942 vyšlo vo Varšave prvé číslo konšpiračného spoločensko-literárneho časopisu socialistickej ľavice Lewą Marsz (Ľavou vpred! 1942–1943). Každé číslo bolo opatrené motom z Majakovského: „Ktože tam zas vykročil pravou – ľavá, ľavá, ľavá!“

V tom istom čase v Krakove skupina spisovateľov a vedcov vydala konšpiračne prvé číslo časopisu *Miesięcznik Literacki* (1942–1943). Redigovali ho Tadeusz Kwiatkowski a Wojciech Żukrowski. S časopisom spolupracovali okrem iných: Tadeusz Kudliński, Jan Bolesław Ożóg, Józef Spytkowski, Stefan Szuman, Jerzy Turowicz, Kazimierz Wyka.

Z ostatných literárnych časopisov, vydávaných ilegálne, si zaslúžia zmienku: *Kultura Jutra* (1943–1944), ktorú redigoval Jerzy Braun a vydávala ho kresťansko-demokratická organizácia Unia (pod patronátom tohto časopisu sa konal básnický konkurz na dielo o Varšave, prvú cenu získal Jerzy Zagórski, druhú Tadeusz Gaicy a Tadeusz Hollender); *Dziwagary* (Żerzy, 1943–1944), ktoré redigoval Roman Bratny, Józef a Halina Radziwiński, Zbigniew Stolarek a Witold Zaleski; *Droga* (Cesta, 1943–1944), ktorú vydávala akademická mládež sympatizujúca so socialistickým hnutím; publikovali v nej svoje diela Krysztof Kamili Baczynski, Marcin Czerwiński, Tadeusz Borowski, Jan Józef Szczepański; *Realizacje* (1944), spoločensko-kultúrny časopis, ktorý inšpiroval Varšavský výbor poľskej robotníckej strany. Hlavným redaktorom časopisu bola Halina Kowalewska, s časopisom medzinými spolupracovali Tadeusz Kotarbiński a Stefan Żółkiewski.

Literatúra vznikajúca vo vojnových rokoch vo vlasti v mimoriadne ťažkých konšpiračných podmienkach mala celkom inú tvár ako literatúra tvorená v emigrácii. Domáci charakterizovala autentická okupácná skutočnosť a nie iba predstava o tejto skutočnosti. Poznomenali ju každodenné skúsenosti v okupovanom Poľsku a tie nútili k zásadným zmenám náhľadov na literatúru, na jej funkciu, na jej priestriedky a metódy, a nútili aj revidovať náhľady na charakteristické črty a možnosti človeka.

Literatúre vznikajúcej doma pripadla mimoriadne ťažká úloha zobrazit to, čo priniesla história na územie Poľska v rokoch druhej svetovej vojny. Toto úsilie potrvá ešte dlho, v podstate trvá dodnes, a jeho začiatky pripadli práve na obdobie konšpiračnej literatúry. Zúčastňovali sa na ňom predstavitelia niekoľkých generácií a niekoľkých literárnych smerov. Generačné rozdiely často určovali voľbu tradície, ako aj metód v zobrazovaní skutočnosti. S nevelkým zjednotením možno tvrdiť, že hlavný generáčny predel prebiehal medzi

ročníkom 1920, nazvaným neskoršie podľa názvu populárneho románu Romana Bratného Kolumbovia ročník 1920 – pokolením Kolumbov, a všetkými ostatnými literárnymi tvorcami, ktorí už pred rokom 1939 získali trvalejšiu pozíciu v literatúre.

Kvôli represiiam zo strany okupátora literárne diela písané za vojny sa predstavili širšiemu literárnokritickému hodnoteniu a čitateľskej mienke až po roku 1945 už v slobodnom Poľsku. Vzhľadom na dátum ich vydania bude správne charakterizovať ich v časti, zoznamujúcej s literatúrou rokov 1945–1948. Avšak na najdôležitejšie prejavy spisovateľskej aktivity v rokoch vojny treba poukázať už teraz, najmä tam, kde jej výsledky boli čiastočne známe z konšpiračného literárneho obehu. V roku 1941 vzniká poviedka Jerzyho Andrzejewského *Préd sidom* a o rok neskoršie *Apel*, ktoré sa potom dostali do zbierky poviedok *Noc*, vydanéj roku 1945. Roku 1941 Nowe Widnokreği uverejnňujú poviedky *Adolfa Rudnického* (nar. 1912) *Jozefov, Kôň, September*. V rokoch 1943–1945 vzniká román *Kazimierza Brandysa* (nar. 1906) *Drevený kôň*, poviedka *Jana Dobraczyńskiego* (nar. 1910) *Stasek*, dráma *Stanislawa Ryszarda Dobrowolského* (1903–1985) *Spartakus*, román *Stanislawa Dygata* (1914–1978) *Bodamské jazero*, poviedky a novely Jaroslawa Iwaszkiewicza *Stará tehelná, Bitka na rovine Sedgenoor, Marka Joanna od Ajyelov, Kongres vo Florencii, Stratná noc*; úvahy *Karola Ludwika Koninického* (1891–1943), zobraené neskoršie v knihách *Ex labyrintho* a *Nox astris*, román *Hanny Malewskej* (nar. 1911) *Žanva v príúde*, román Ludwika Hieronima Morstyna *Antikristovi rybní*. Rok 1943 priniesol konšpiračné vydanie povestnej knihy Aleksandra Kamińskiego, zachycujúcej účasť poľských harerov v hnutí odporu *Kamene na hrady*. V rokoch okupácie vznikajú, ale až oveľa neskôr – už posmrtné – vydané *Denňky z času vojny* od Zofie Nalkowskej.

Okrém Kazimierza Brandysa a Stanislawa Dygata všetci z uvedeníých tvorcov začali svoju literárnu činnosť aspoň niekoľko rokov pred vypuknutím vojny. Diela, ktoré sme tu vymenovali, síce prinášajú nové témy a idey, ale sú pokračovaním ich doviedašej tradície a literárnych záľub v oblasti formálnych postupov.

Imú tvár malo pokolenie, narodené okolo roku 1920. Bola to po vyše storočnom období poroby prvá generácia Poliakov, ktorá vstúpila do dospelého veku v podmienkach vlastného samostatného štátu. Toto pokolenie rovno zo strednej školy, po jej ukončení alebo z prvých rokov vysokoškolského štúdia bolo odtrhnuté od vedy a od normálnych podmienok rozvoja a vzhodené do víru vojny. Za údel mu pripadol septembrový front roku 1939, neskoršie partizánske oddiely v mestách a v lesoch a napokon tej časti, ktorá bola späť s hlavným mestom – varsávské povstanie. Toto pokolenie prevzalo na seba najväčšie bremeno boja s okupantom. Najmä z neho sa tvorili partizánske oddiely, medzi varsávskymi povstalcami bolo najviac jeho predstaviteľov. A tak práve toto pokolenie vyšlo z boja najväčšími preverdené a dokalkované nepriateľom.

Medzi najvýznamnejších predstaviteľov tejto generácie, ktorí vošli do literatúry, patria básnici: Krzysztof Kamil Baczyński, Miron Biało-

szewski, Andrzej Trzebiński, Tadeusz Gajcy, Tadeusz Rózewicz, Zdzisław Stroiński, Tymoteusz Karpowicz, Arthur Międzyrzeczki, Wisława Szymborska; prozaici Lesław Bartelski, Tadeusz Borowski, Roman Branny, Witold Zalewski, Jerzy Broszkiewicz, Bohdan Czechko, Kazimierz Koźniowski, Stanisław Lem, Jan Józef Szczepański, Maciej Słomczyński; publicisti a reportéri: Olgierd Budrewicz, Stefan Kozicki, Jan Strzelecki. Sem rozhodne patria aj spisovatelia o niečo mladší, ale s podobnou biografiou: Jacek Bocheński, Zbigniew Herbert, Tadeusz Konwicki.

Môžeme tento výpočet prerušiť. Už z toho vidíme, aký veľký počet mien by bolo treba uviesť, keby sme sa mali odvolať iba na jednu generáciu spisovateľov. Ešte nám príde veľa ráz o nej hovoriť. Nie všetci z tohto pokolenia prežili vojnu vo vlasti. Terlecki a Stawiński boli na Západe, Przymanowski v Sovietskom zväze. Ostatní takmer všetci bojovali v partizánskych oddieloch, a to alebo v radoch Armie Krajowej, alebo Armie Ludowej.

Tvorba väčšiny tu uvedených spisovateľov pripadla už na povojnové roky, rozvíja sa dodnes a bude ešte v ďalších fragmentoch predmetom analýzy. No diela niektorých sa uzavrelo v období vojny; padli v boji s okupantom. O nich teraz budeme predovšetkým hovoriť. Najprv o *Andrzejovi Trzebińskom* (1922–1943). Bol to skupiny sústredenej okolo časopisu *Sztuka i Narod* najvýznamnejším literárnym kritikom, publicistom, tvorcom literárneho programu. V črtách o predseptembrovej literatúre a perspektívach nových riešení vyjadřil vtedajšie náhľady značnej časti svojej generácie, ktorá odmietala už ako neaktívnu literatúru medzivojnových rokov. Poézia skamandrirov patrila podľa neho do iného, minulého sveta, isté trvalejšie prvky vybadal Trzebiński v Krakovskej avantgarde. So záujmom písal o Józefovi Czechowiczovi, Odmietať lyrizmus. Vlastné pokolenie pokladal za pokolenie činu, pokolenie dramatické. Vyžadoval takú literatúru, ktorá by nebola výsledkom kontemplatívneho videnia sveta, ale bezprostrednej činnosti. Hlavným patrónom Trzebińskiego bol Stanisław Brzozowski. Bola mu blízka jeho myšlienková vášnivost, duchovný nepokoj, intenzívne hľadanie hodnôt, vysoké požiadavky voči sebe. Rovnako ako autor *Legendy Mladého Poľska* aj Trzebiński zanechal po sebe denník – svedectvo horúckovitého, intenzívneho života, prežívaného s plným vedomím reálneho ohrozenia, ktorým bola vojna. Denník je dokomentom toho, ako vážne chápal históriu i vlastný život. Po smrti priateľa, svojho predchodcu v redakcii časopisu *Sztuka i Narod* Wacława Bojarského zaznačil si v denníku:

Pohlň nás história. Mladých, dvadsiatročných chlapcov. Nebudeme Mochackými, Mickiewiczmi, Norwidmi. Mohli sme byť Rimbaudmi. Ale sme to zahodili, lebo sme šli kamsi inde. Rozumeli sme si dobre, veľmi dobre. Rozmysľšiel si o sebe ako o historikovej postave. Aj ja. Najmä k histórii sme sa nesprávajú pozérsky – to nie, vedť naše gesto malo vzniknúť prirodzene, prosťo, ako tiež našej činnosti.

Trzebińskiego denník, písaný pod vplyvom bezprostredných zážitkov, je

nenahradielným svedectvom myšlienok, citov a nálad mladého pokolenia Poliakov, bojujúcich proti Nemcom v okupovanej Varšave v stave plného ohrozenia. Jeho hodnoty sú v autentickom zázname, prezrádajúcom talent sebazpozorovania, v bohatstve podávaných informácií, ale aj v štyle.

Mimoriadnou originalitou vyniká dráma tohto autora *Abby podniešť rózé...* (Zodvihnúť ružu...). Napísaná je v konvencii absurdného divadla, používa metódy príznačné pre grotesku. V krivom zrkadle karikatúry predstavuje masové hnutie podriadené totalistickým chýtkam, zosmiešňuje spôsoby diktátorov, podčiarkuje absurdnosť náhody, ktorá môže mať vplyv na priebeh udalostí a na situáciu ľudí.

Andrzej Trzebińskiho zastrelili v uličnej poprave 12. novembra 1943, v dvadsiatom roku jeho života. Okrem uvedených diel zanechal po sebe nedokončený román *Kwiaty z drzew zakazanych* (Kvetý zo zakázaných stromov) a viac básní.

Najlepší básnik tohto pokolenia **Krzysztof Kamil Baczyński** (1921–1944) vyšiel z ideových tradícií, ku ktorým sa hlásil jeho otec Stanisław Baczyński, v mladosti člen Poľskej socialistickej strany, blízky hnutiu späť k Pitsudskému. V tridsiatych rokoch, po rozčarovaní z obdobia sanácie, jeho náhľady sa vyvíjali k radikálnym postojom. Niekoľko rokov pred výbuchom vojny bol už popri Ignacym Fikovi jedným z najvýznamnejších literárnych kritikov marxistickej ľavice. A tak sa ani jeho syn neprirpí k skupine Szutka i Naród. Spolupracoval s konšpiračným časopisom Droga. Nákladom tohto časopisu vyšli ako poetický hárak č. 1 jeho Vybrané básne pod pseudonymom Jan Bugaj. Z Baczyńského básní, ktoré posmrtné zozbieral Kazimierz Wyka (roku 1961), vznikol impozantný, takmer tisícstránkový zväzok.

V Baczyńského básňach nielo bezprostredných obrazov vojnových udalostí, nielo jednoduchých ohlasov bojov, popráv, pohľadov na zboreniská, na požiare v ich konkrétnej podobe. Pre celok jeho tvorby je však príznačná mimoriadna vážnosť, nebyvalá v takom mladom veku, zrelosť, s akou si básnik uvedomuje svoje miesto na svete, cez ktorý sa valí apokalyptická vojna. Prenikavosť videnia, absolútna nesenentialita, mužné prijímanie osudu, ktorý história pripravila jeho pokoleniu, katastrofické vízie o historických udalostiach, vedomie nevyhnutnej katastrofy, ktorá zachvátila jeho pokolenie – to sú hlavné črty jeho poézie. Ony tematicky zjednocujú rôznorodé básne. Sú spoločným menovateľom, ktorý spája básň historiozofického rozmeru (*Pokolenie*), s piesňou napísanou pri príležitosti Vianoc (*Stredovečná pieseň*), s uspávkou (*Uspávanka*), s ľudovým významím (*Láska, Zlaté nebo ti otvorím, Biela mágia*), s výrazom údesu pri pohľade na smrť v uličných popravách (*Bez mena*) i so zrelým tragickým vedomím vlastného osudu, ale aj vlastnej dôstojnosti a veľkosti v osude, ktorej výrazom je nepomenovaná básň začínajúca sa strofou:

*Ktoré nám nik nenahradí,
ktoré nám nik nezastúpi,
roky strašné, roky tesnivé
sía prsy smrti v deň narodenia...*

(400)

ako aj básň *Pokolenie*, ktorej aspoň koniec hodno odčitovať:

*Pôjdeme takto na tankoch, delách,
v lietadlách krížom cez rumoviská,
užovka ticha schladí nám tela,
studený lejak umyje nás.
Budeme ako tiejúce vrstvy –
pod zboreniskom pradvných vojen –
ležiace naznak, hľadiace výš,
nevediac, či sme z myštickej Tróje
vyrúť ohňom do hrady zlata
a či nám niekto z línosí zláta
na hroby kríž.**

Krzysztof Kamil Baczyński zahynul ako vojak varšavského povstania v jeho prvých dňoch 4. augusta roku 1944.

Druhým významným básnikom tohto pokolenia bol **Tadeusz Gajcy**. Roku 1943 vydal ilegálne zberku básní *Witma* (Prizraky), obsahujúcu poému *Prizraky* a iné básnické skladby. O rok nato vyšiel nový zväzok *Grom powszedni* (Občajný hrom). Gajcy písal aj prózu a vytvoril aj dve dramatické diela: *Mysterium niedzielné* (Nedeľné mysterium) a *Homer i Orchidea*.

Tragizmus – spoločný menovateľ najlepších diel pokolenia tých rokov – je v Gajcyho a Baczyńského poézii veľmi podobný. Odlišné sú však spôsoby jeho vyjadrenia. Pre básň *Prizraky* je charakteristické vizionárstvo, obrazy krajiny vyvolané predstavivosťou, ktorej strážidelnosť a ponornosť sa zrodila z vojnovej skutočnosti. Sú to obrazy, v ktorých sa nachádzajú zuholnatené kvety, zgniavené mestá, kde vráči „klesajú do dlaní plameňov“ a kde „padá smrteľný dažď“. Sú to obrazy valiacej sa apokalyptickej katastrofy.

V tragických rozmeroch je napísaná aj dráma *Homer a Orchidea*. Nad gréckym básnikom visí zlý osud. Je géniom, líšiacim sa od svojho okolia, ktoré ho nechápe a žije každodennými vlastnými problémami. Podľa výroku bohov Homérovi hrozí neodvratná slepota, samota, túľacký život. Verne ho sprevádza jeho žena Orchidea.

Písaním o Homérovi vyslovil Gajcy vlastný osud básnika a vojaka ilegálneho Poľska, ale aj osud svojho pokolenia. „Bol si vybraný. Musíš poslúchať, tak chce Sinečný. Ostané, aby si naplnil svoj osud.“ Z takýchto slov znejú tóny, aké poznáme napríklad z *Conrada*, ako aj z legionárskej mytológie, aby sme tu pripomenuli čo len refén pred vojnou populárnej piesne *Prvá brigáda*, ktorú si spievala mládež stredných škôl.

Celkom iným tónom znie *Nedeľné mysterium*. Vážne tóny, prezrádajúce existenciu tragizmu, oslabuje tu humor, výsmech, ironia i sebarónia a prostriedky charakteristické pre poetiku grotesky. Apokalyptická sa tu zjavuje ako kobyla rovnakého mena a proti hrozivým slovám *Mene* – *Teke!* – *Fares*, ktoré sa majú splniť, stoja „bojové“

* *Preložil Juraj Antrhák vo výbere z diela K. K. Baczyńského Čierna mágia.*

(401)

heslá: Cinzano! Humor a výsmech tu vystupujú proti smrti a hrôze. Je to pokus oslabiť hrôzu pomocou groteskných zákrokov.

Mýšlienka na budúcnosť, hoci sa básnik sám v tejto budúcnosti už nevidel, dovoľuje Gajcymu definovať vlastnú podstatu a prekonať katastrofizmus nádejou, ba dokonca vierou v budúce pokolenie. Hovorí o tom básň Budicemu, kde v myšlienkach a obrazoch zacielených na pokolenie Poliakov, čo príde po ňom, predstavuje seba, vlastný obraz, aby zanechal zrkadlo vlastného osudu ako testament budúcim. Uvedme ukážku štylu:

*Lúbi som iste tak ako ty,
no srdca dali mi len skúpo
pre lásku moju nepotrebnú,
bo postavili nad epochou,
ktorú ty teraz pomenúvaš,
ohromnú smrť a zdesenie.*

Poézia Gajcyho a Baczyňského je katastrofická, pesimistická vo vstave, ktorá načrtáva budúce osudy ich pokolenia. Zachraňuje však jeho veľkosť, jeho čístitu. Zachraňuje aj vieru, že budúci svet ich veľkosť objaví.

Ironická je poézia **Tadeusza Borowského** (1922–1951), ktorý prenikavejšie a nelitosnejšie sleduje možné dôsledky okupáčnej súčasnosti. Súhlasne so slovami básne, ktorá dala názov prvej básnickej zbierke, vydanjej konšpiračne roku 1942 *Gdziekoľwiek ziemia...* (Kdekoľvek je zem...):

.....
*Kdekoľvek je zem smom ešte nezbudujým,
uverti treba v tvar, lúbiť smové zdanie,
vo vetre stavať hmlu, len neprerušíť sen.
Kdekoľvek zem je smom, tam treba dosnúvať.*

Borowski, ako to čoskoro ešte výraznejšie ukáže jeho próza, bez akýchkoľvek ilúzií a sentimentálnych útech sa díval na všetky dôsledky síl rozpútaných druhou svetovou vojnou. Jasnejšie videl mnohoraké možnosti historických riešení. Lepšie než ktokoľvek chápal, akej ironie a výsmechu sú dejiny schopné. Takúto výchovu získal medzi táborovými väzňami, medzi pecami a dymom krematórií, medzi „muzulmanmi“, mŕtvolami za drôtni koncentračných táborov. A tak medzi slová jeho poézie, ktoré najtrvalejšie ostávajú v pamäti, patrí posledná sloha *Piesne*, výsmešná a sarkastická, pretože vo svojom zlovesnom proroctve pravdivá:

*Nad nami je noc. Horia hviezdy,
gnaniavica, mŕtvohlá fialovosť,
ostane po nás len šrot železný
a hluchý úškrn pokolení.*

Jan Strzelecki, sociológ, po rokoch sa vrátil do tohto obdobia v spomienkach, obohatených o sociologické vedomosti a metódy. V diele *Próby świadectwa* (Pokus o svedectvo, 1971) opísal generáciu, ktorej predstavitelia tvorili poľskú literatúru vojnových rokov a zúčastňovali sa na ozbrojenom čine ako vojaci partizánskych oddielov a neskoršie vašavského povstania. Bol to zvláštny čas, bol to život pod zvláštnym tlakom, ktorý prinášal aj osobité hodnoty:

Citili sme – opisoval Strzelecki viedajšie pocity, zážitky a motívy činnosti – akoby sme zväčšovali rozsah na nás páchaného zločinu, ak obeťujeme svoj život hodnôtam, ak sa kríz nás, našou zásluhou zväčší vo svete množstvo krúna alebo lásky. Citili sme sa hlboko zodpovední za to, aby ich zločin bol čo najväčší, aby – keď zabijú nás, zabijali čosi oveľa dôležitejšie než sme my – to, čo by nám smrť neumožnila vyvolať. Citili sme, že ak sa nestaneme prameňom hodnôt, ospravedľujeme to, čo robia, zmenšujeme dôstojnosť života, takmer im priznávame pravdu. Naša filozofia hodnôt bola zakorenená v spôsobe prežívania vecí života a smrti, nevymysleli sme ju, nepríjali sme ju preto, že ľuďa musia mať nejakú filozofiu. Bola svetlom nad našimi skúsenosťami, vyrastala zo základných otázok, ktoré uvoľňovala naša existencia. Bola to existencia ohrozená – ale svoje ohrozenie prijímala ako isté zasnávanie do tajomstva, ako šancu rozoznať rozhodujúcu vec – to, čo môže dať životu, životu v nás zachránenému, životu, ktorý oni uštváli, hodnotu takú jasnú, aby bola najočividnejšia veľkosť ich zločinnosti.

Bezohľadne ničel okupant kultúru poľského národa. Druhá svetová vojna priniesla ohromné, dosiaľ v nepokojných dejinách poľskej domoviny nevidané straty na ľuďoch a na kultúrnych hodnotách. Zhoreli knižnice, boli vyhlúpené muzeálne zbierky, bolo rozbořených mnoho divadiel. No najcitlivejším úderom boli straty na ľudských životoch medzi tvorcami kultúry, ktorí vzhľadom na dôležitú úlohu, akú spĺňali v národnom živote, boli objektom plánovitejšej exterminácie, ktorú vykonával okupant. Po vojne vyhotovené zoznamy strát zahŕňali tisíce mien. Vinou okupantových činov zahynulo veľa znamenitých literárnych bádateľov. Medzi nimi bol Józef Birkenmajer, Ignacy Chrzanowski, Stefan Kolačzkowski, Zygmunt Łempicki, Konstanty Troczyński; mnoho vynikajúcich literárnych kritikov: Tadeusz Boy-Żeleński, Ignacy Fik, Ludwik Fryde, Karol Irzykowski, Włodzimierz Pietrzak, Leon Pomirowski; mnoho znamenitých spisovateľov: Stefan Baliński, Halina Górska, Gustawa Jarecka, Tadeusz Dolęga-Mostowica, Juliusz Kaden-Bandrowski, Halina Kraheľska, Bruno Schulz, Antonina Sokolicz; veľa významných básnikov: Mieczysław Braun, Józef Czechowicz, Tadeusz Hollender, Stefan Napiercki, Lech Piwowar, Władysław Sebyła, Józef Stachowski, Edward Szymański. V boji s okupantom a vo vašavskom povstaní zahynuli talentovaní, skvele začínajúci tvorcovia najmladšieho pokolenia – už spomínaní Krzysztof Kamil Baczyński, Tadeusz Gajcy, Ewa Pohoska, Andrzej Trzebiński, Alfred Rogalski, Zdzisław Stronski, Eugeniusz Kolanek. Samovražednou smrťou v septembri roku 1939 zahynuli: Stanisław Ignacy Witkiewicz a Józef Gatuszka.